

Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî ve Bediüzzaman Said Nursî'ye Göre İnsanın Değeri

Hüseyin KURT*

Özet: İslam düşünce tarihinde öne çıkan şahsiyetlerden Mevlânâ Celaleddin-i Rûmî (1273) ile Bediüzzaman Said Nursî'nin (1960), aralarında yedi yüzyıl olmasına rağmen düşünce sistemlerinde birçok ortak nokta bulunmaktadır. Her ikisi de Kur'an'ı esas alarak yüksek bir irfan düzeyine ulaşmış ve etkili eserler ortaya koymuşlardır. Öyle ki, etkileri günümüzde de devam etmektedir; çünkü onların dilleri ve tefekkür dünyaları evrenseldir.

Mevlânâ ve Bediüzzaman, düşüncelerinde ve eserlerinde daima insanı merkez olarak almışlardır. İnsanı yaratanına yaklaştıran ve ebedi mutluluğa ulaştıran yolları göstermişlerdir. Biri tasavvufun tüm inceliklerini kullanarak, diğeri hakikatin yol göstericiliğinde, "insan-ı kâmil"i (olgun insan) ortaya çıkarmayı hedeflemişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Mevlânâ Celaleddin-i Rûmî, Bediüzzaman Said Nursi, Kur'an, insan.

Value of human according to Mawlana Jalaluddin al-Rumi and Said Nursi

Abstract: Although there are 7 centuries between Jalaluddin al-Rumi, (1273) and Bediuzzaman Said Nursi, (1960) there are many common points in their system of thoughts. Because both had taken the Qur'an as the base in their life, they had reached to a high level in religiosity (*irfan*) and so they had written influential literary works. Furthermore, their influences continue even today, because their

---

* Yrd. Doç. Dr., Harran Ü. İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf Anabilim Dalı.

languages and worlds of thinkings (*tafakkur*) are universal.

Both always put human in the center of their works and thoughts they both showed human the ways that make them closer to their creature. Both aimed at taking the perfect man (Insan-ı Kamil) into existence. One of them did it by using all the principles and details of Sufism, and the other did it by taking the reality (*hakikat*) as guidance.

Key words: Mawlana Jalaluddin al-Rumi, Bediuzzaman Said Nursi, Qur'an, Human.

Giriş

Anadolu coğrafyasında yaşamış iki İslâm düşünürü olan Mevlânâ Celaleddin-i Rûmî¹ (1273) ve Bediüzzaman Said Nursî² (1960)'nin,

¹ İslâm dünyasının yetiştirdiği en önemli mütefekkir ve mutasavvıflardan biri olan Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî (1207-1273), çalkantılı bir sırada yetmişmiş; ailesi, o zamanlar henüz sükûnetini yitirmemiş olan Anadolu'ya göç ederek Selçuklu başkenti Konya'yı yurt edinmiştir. Çok iyi bir eğitim görmüş ve tasavvuf terbiyesi almış olan Mevlânâ, özellikle Şems-i Tebrîzî ile buluşmasından sonraki hayatı, fikirleri ve getirdiği yeniliklerle tarih boyunca pek çok kimseyi etkilemiş, müslüman toplumların kültür hayatlarında derin izler bırakmıştır. Bugün Doğu'da ve Batı'da O'na ve eserlerine duyulan ilgi her geçen gün sür'atle artmakta ve geniş kitleleri içine almaktadır.

Mevlânâ'nın, hepsi de yayınlanmış ve Türkçeye çevrilmiş beş tane Farsça eseri vardır. Bunlardan 40 bin beyti aşan *Divan-ı Kebir*'i âşık bir ruhun en samimi ve en coşkun örneklerini taşır. Bu devâsa eser, asırlarca şairlerin ve gönül adamlarının ilham kaynağı olmuştur. 26 bin beyte yaklaşan, fert ve toplumla ilgili her türlü konuyu içeren ve edebî bir tasavvuf şâheseri olan *Mesnevî*'si ise yazılmaya başlandığı andan itibaren âlimler, edipler, şairler kadar devlet adamları, esnaf ve halk tarafından da sevilmiş ve gittikçe artan bir ilgiyle benimsenmiştir. *Fîhi mâ fih*, *Mecâlis-i seb'a* ve *Mektûbat* adlı mensur eserleri de Mevlânâ'nın fikirlerini daha yalın ve berrak şekilde bizlere aksettirir.

Mevlana ve Mevlevilik hakkında daha geniş bilgi için bkz. Necip Fazıl Duru, "Türkiye Üniversitelerinde Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin Eserleri ve Mevlevilikle İlgili Yapılmış Doktora ve Yüksek Lisans Çalışmaları", Nüsha-Şarkiyat Araştırmaları Dergisi, Yıl 4, S. 15, Ankara, Güz 2004, s. 41-52; Mustafa Tekin, Mevlânâ Bibliyografyası, Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi Mevlânâ Özel Sayısı, Yıl:6, S. 14, Ankara, Ocak-Haziran 2005, s. 735-774; Sinan Taşdelen, "Mevlânâ ve Mevlevilik Bibliyografyası", Konya'dan Dünya'ya Mevlânâ ve Mevlevilik, Konya 2002, s. 353-366; Adnan Karaismailoğlu, "Mevlânâ Kongrelerinde Sunulmuş Olan Tebliğler", III. Uluslar Arası Mevlânâ Kongresi, 5-6 Mayıs 2003, Bildiriler, Ayrı Basım, Konya, 2004, s. 331-358; Ali Temizel, "Mevlana ve Mevlevilikle İle İlgili Eski Harfli Türkçe Eserler", Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi, Yıl:V, S. 18, Ankara, Yaz 2005, s. 99-114; Mehmet Önder, İsmet Binark, Nejat Sefercioğlu, "Mevlânâ bibliyografyası, I-II, Ankara, 1973; Şimşekler, Nuri, Mevlânâ ve Mevlevilik Hakkında Yazılmış Yeni Harfli Türkçe Eserler Bibliyografyası, Doktora Semineri, Selçuk Üniversitesi, Konya, 1995.

² Bediüzzaman Said Nursî, geçen yüzyılın yetiştirdiği önde gelen İslâm mütefekkirlerinden biridir. 1876'da Bitlis'in Hizan kazasına bağlı İsparit nahiyesinin Nurs köyünde dünyaya gelmiş, 23 Mart 1960'da Şanlıurfa'da Hakkın rahmetine kavuşmuştur. Keskin zekâsı,

harikulâde hafızası ve üstün kabiliyetleriyle çok küçük yaşlardan itibaren dikkatleri üzerinde toplayan Said Nursî, normal şartlar altında yıllar süren klasik medrese eğitimini üç ay gibi kısa bir zamanda tamamlamıştır. Gençlik yıllarını alabildiğine hareketli bir tahsil hayatı ile değerlendirmiş; ilimdeki üstünlüğünü, devrinin ulemasıyla çeşitli zeminlerde yaptığı münazaralarda fiilen ispatlamıştır. Bu meziyetleriyle ilim çevresine kendisini kabul ettirerek, "Bediüzzaman", yani "çağın eşsiz güzelliği" lâkabı ile anılmaya başlamıştır.

Said Nursî medrese eğitimiyle dini ilimlerde kazandığı ihtisası, çeşitli fenlerde yaptığı tetkiklerle tamamlamış; bu arada devrinin gazetelerini takip ederek ülkedeki ve dünyadaki gelişmelerle ilgilenmiştir. Diğer taraftan, doğup büyüdüğü şark topraklarının sıkıntı ve problemlerini bizzat yaşayarak gören Said Nursî, en zarurî ihtiyacın eğitim olduğu kanaatine varmış; bunun için de şarka din ve fen ilimlerinin birlikte okutulacağı bir üniversite kurulmasını temin için yardım istemek maksadıyla 1907'de İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'da da ilim dünyasına kendisini kısa sürede kabul ettiren Bediüzzaman, çeşitli gazetelerde yazdığı makalelerle, o günlerde Osmanlı'yı ve İstanbul'u çalkalayan hürriyet ve meşrutiyet tartışmalarına katılmış; meşrutiyete İslam namına sahip çıkmıştır. 1909'da patlak veren 31 Mart Olayında yatıştırıcı bir rol oynamış; buna rağmen, haksız ithamlarla Sıkıyönetim Mahkemesine çıkarılmış, ancak beraat etmiştir. Bu hadiseden sonra İstanbul'dan ayrılarak şarka geri dönmüştür.

Birinci Dünya Savaşının başladığı günlerde Van'da bulunan Bediüzzaman, talebeleriyle birlikte gönüllü milis alayları teşkil ederek cepheye koşmuştur. Vatan müdafaasında çok büyük hizmeti geçmiş; savaşta birçok talebesi şehit olmuş; kendisi de Bitlis müdafaası sırasında yaralanarak esir düşmüştür. Yaklaşık üç yıl Rusya'da esaret hayatı yaşadıkdan sonra Varşova, Viyana ve Sofya yoluyla İstanbul'a dönmüştür. İstanbul'da devlet ricalinin ve ilim çevrelerinin büyük teveccühüyle karşılanmış; Dârü'l-Hikmeti'l İslamiye âzâlığına tayin edilmiştir. Bu devrede, resmî vazifesinden aldığı maaşla kendi kitaplarını bastırarak ve bunları parasız dağıtan Bediüzzaman, İstanbul'un işgali sırasında neşrettiği *Hutuwât-ı Sitte* adlı broşürle büyük hizmet etmiş ve işgal kuvvetlerinin plânlarını bozmuştur. Keza, işgalcilerin baskısı altında verilen ve Anadolu'daki kuvâ-yı milliye hareketini "isyan" olarak vasıflandıran şeyhülislâm fetvasına karşı, mukabil bir fetva vererek millî kurtuluş hareketinin meşruiyetini ilân etmiştir. Bu hizmetleri Anadolu'da kurulan Millet Meclisi'nin takdirini kazanmış ve Bediüzzaman bizzat Mustafa Kemal tarafından ısrarla Ankara'ya davet edilmiştir.

Bu mükerrem davetler neticesinde 1922 sonlarında Ankara'ya gelmiş ve Meclis'te resmî bir "hoşâmedi" merasimiyle karşılanmıştır. Ankara'da kaldığı günlerde, yeni kurulan devlete hâkim olan kadronun dine bakış tarzının menfi olduğunu görünce, on maddelik bir beyanname hazırlayarak Meclis âzâlarına dağıtmıştır. Bu beyanname yeni inkılâbın mimarlarını İslam şeaîrine sahip çıkmaya çağırmış; akabinde Mustafa Kemal'le bir kaç görüşmesi olmuştur. Kendisine şark umumî vaizliği, milletvekilliği ve Diyanet âzâlığı teklif edilmiş; ancak Bediüzzaman bu teklifleri kabul etmeyerek Van'a dönmüştür.

O sıralarda çıkan Şeyh Said hâdisesiyle hiç bir ilgisi olmadığı, hatta hâdiseye öncesinde kendisinden destek isteyen Şeyh Said'i bu niyetinden vazgeçirmeye çalıştığı halde, Bediüzzaman hâdiseye sonrasında, Van'da ikamet ettiği uzlethanesinden alınarak Burdur'a, oradan da Isparta'nın Barla nahiyesine götürülmüştür. Burada "manevî cihad" hizmetini başlatmış, birbiri peşi sıra telif ettiği eserlerde iman esaslarını terennüm etmiştir. Bu eserler, imanını tehlikede hisseden halkın büyük teveccüh ve rağbetine mazhar olmuş; elden ele dolaşarak hızla yayılmıştır. O devrede elle yazılarak çoğaltılan eserlerin toplam tirajı 600.000'i bulmuştur. Başlattığı hizmetin halka mal olması, devrin idarecilerini rahatsız ettiğinden 1935'te Eskişehir, 1943'de Afyon, 1952'de de İstanbul mahkemelerine çıkarılmıştır. Bunlardan netice alınamamış, ancak Bediüzzaman yine rahat bırakılmamış; Kastamonu'da, Emirdağ'da, Isparta'da sıkı tarassud ve takip altında yaşamaya mecbur bırakılmıştır.

Ömrünün son günlerine kadar keyfi muamele ve eziyetlerden kurtulamayan Bediüzzaman, buna rağmen, iman hizmetini büyük bir kararlılıkla devam ettirmiş; o zor şartlar altında telif ettiği 6000 kûsur sayfalık *Risâle-i Nur Külliyyatı*'nı tamamlamaya ve yaymaya muvaffak

aralarında yedi yüzyıl olmasına rağmen düşünce sistemlerinde birçok ortak nokta bulunmaktadır. Biz burada, bu ortak noktalardan sadece insan kavramı üzerinde durmak istiyoruz. Bu iki düşünürün, insan kavramı üzerindeki düşüncelerini bütünüyle ele almak elbette bu yazının sınırlarını aşacak ölçüdedir. Bu çalışmamızda, onların “insan ve insanın değeri” konusunda öne çıkan bazı görüşlerini ele alıp, karşılaştırmalar yapmakla yetineceğiz.

Mevlânâ ve Bediüzzaman kişisel eğitimlerini, zahirî ve bâtinî tüm İslâm ilimlerini kapsayan bir süreci geçerek tamamlamışlardır. Bundan da önemlisi, ikisinin de çalışma alanlarının merkezini Kur’ânî incelemeler oluşturmuştur. Onun dışında hiçbir şey dünya görüşlerinin biçimlenişini etkilememiştir. Bu odaklanma Mevlânâ ve Bediüzzaman’da o kadar güçlüdür ki, *Mesnevî*’nin Kur’an’ın nazım şeklinde, *Risâle-i Nur*’un da nesir şeklinde işârî bir tefsiri olduğunu söyleyebiliriz.

Bediüzzaman’ın bizzat kendisi de Kur’an tefsirlerini öncelikle iki gruba ayırır. Ona göre tefsirlerin bir kısmı ahkâma dairdir. Diğer bir kısmı da Kur’an ayetlerinin hikmetini ve iman hakikatlerini tefsir ve izah ederler. Özellikle Gavs-ı Azam Şah-ı Geylânî, İmam-ı Gazâlî, Muhyiddin İbnü’l-Arabî, İmam-ı Rabbânî gibi büyük zatların eserleri bu cümledendir. Özellikle Mevlânâ Celaleddin-i Rûmî Hazretlerinin *Mesnevî-i Şerif*’i de bir nevi manevî tefsirdir.¹

Mevlânâ ve Bediüzzaman’ın eserlerinde olduğu kadar, gerçek yaşamlarında da Kur’an’ın yeri önemlidir. Onlar, entelektüel kişiliklerini şekillendiren Kutsal Kitab’ın ilahi mesajının öğretilmesine ve yayılmasına tüm benliklerini adanmışlardır. Her ikisi de Kur’an’ı bütün insanlık için bir âb-ı hayat ve Müslüman milletler için bir urvetü’l vüska (sağlam bağ) olarak görürler. Burada Mevlânâ’nın şu sözünü misal verebiliriz: “Yaşadığım müddetçe

---

olmuştur. Kur’an’ı bu asrın idrakine uygun ve ikna edici bir üslupla izah ve ispat eden ve vehbî olarak kaleme alınan bu eserler, onun çileli hayatını en güzel meyvesidir.

Bediüzzaman Said Nursî’ni hayatı ve eserleri için bkz. Şerif Mardin, *Bediüzzaman Said Nursî Olayı: Modern Türkiye’de Din ve Toplumsal Değişim*, İletişim Yayınları, İstanbul 1990; Selahattin Yaşar, *Bediüzzaman Kimdir?*, Gençlik Yayınları, İstanbul 1994; *Bediüzzaman Said Nursî ve Anadolu İman Hareketi*, Zekeriyâ Kitapçı, Kuzucular Ofset, Konya 1998; Safa Mürsel, *Bediüzzaman Said Nursî ve Devlet Felsefesi*, Yeni Asya Yayınları, İstanbul 1980; *Bilinmeyen Taraflarıyla Bediüzzaman Said Nursî*, Necmettin Şahiner, Yeni Asya Yayınları, İstanbul 1991; Abdülkadir Badıllı, *Bediüzzaman Said-i Nursî-Mufasssal Tarihçe-i Hayatı-I-III*, Timaş Yayınları, İstanbul 1990.

¹ Bediüzzaman Said Nusi, *İşaratü’l İ’caz*, s. 273.

Kur'an'ın bendesiyim.”¹ Benzer şekilde Bediüzzaman da, “Kur'anımız yeryüzünde cemaatsiz kalırsa, cenneti de istemem, orası da bana zindan olur”² diye haykırır.

Mevlânâ ve Bediüzzaman, hiçbir zaman Hz. Peygamber'e (s) olan engin sevgi ve inançlarını açıklamaktan usanmamışlardır. Onu kendilerine ilk manevi müşid olarak kabul etmişlerdir. Onun sünnetini bütün hayatlarına rehber kılıp, Kur'an'ı anlamaya çalışırken de daima O'nun rehberliğini aramışlardır. Hz. Peygamber'e (s) karşı hissedilen bu aşk, onların sözlerine de yansımıştır. Mevlânâ, “O, (s) benim aşkım, tabibim, müşidim, dermanımdır...”³ derken, Bediüzzaman da, İmam-ı Rabbani'nin methiyesine katılarak, “Ben sözlerimle Muhammed'i (s) övmüş olmadım; aslında kendi sözlerimi Muhammed (s) ile övmüş ve güzelleştirmiş oldum”⁴ demektedir.

Bu iki âlimin bir başka ortak özelliği de, yazılarında Kur'an'ın ve Hz. Peygamber'in (s) öğretilerini izlerken, seleflerin onlara bıraktığı ilim hazinesinden de faydalanmalarındadır. İmam-ı Gazâli (1111) ve Muhyiddin İbn Arabî'nin (1240) onlar üzerindeki etkisi, diğer âlimlere nazaran daha belirgindir. Bu iki büyük sûfi, onlara yalnızca ilhâmî bir perspektif sunmakla kalmamış, aynı zamanda kökleri çoktan beridir mevcut olan metafizik fikirlerin ve kavramsal yapıların İslâm düşüncesinde gelişmelerini de sağlamışlardır.

Mevlânâ ve Bediüzzaman'ın düşünce sistemlerinin asıl odak noktası ise insandır. Tüm insanlığı bir bütün olarak gören iki düşünürümüz, bir ibadet şuuru içinde insanı merkez alarak hizmet etmişler, onun ebedi mutluluğu kazanması için çaba sarf etmişlerdir.

1. İnsanın Mahiyeti

İslâm tasavvufunda “*insan-ı kâmil*” olarak idealleştirilen insana, düşünce tarihi boyunca farklı açılardan yaklaşmıştır. Bu sebeple

¹ Mevlana'nın bu şiirinin aslı şu şekildedir:

*Bendesiyim Kur'ân'ın tende oldukça bu can
Ahmed-i Muhtâr'ın ayağının tozuym her ân
Benden bundan başka bir söz nakleder ise her kim
Ben o sözden de onu nakledenden de incinirim.* Bkz. Şefik Can, Hz. Mevlânâ'nın Rubâileri, no: 1311.

² Nursî, *Tarihçe-i Hayat*, s. 206.

³ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, 3135; 3536.

⁴ Nursî, *Sözler*, s. 91.

insan hakkında çok çeşitli fikirler ve tanımlar görülür. Lügatte “e-n-s” kök fiilinden türetilen “ins” ve “insan” kelimesi, insanlık nevine ait bir şahıs, kabile, grup, insan topluluğu, bir şeyin ortaya çıkması, vahşiliğin zıddı olan medenîlik, yakınlık, sevimli olmak, alışmak, göz bebeği, siyah nokta, parmak ucu, düşünmek ve işitmek anlamlarına gelir¹. “Unutmak” kelimesinden türediği de kaydedilmektedir.² Bu mânâlardan çıkan sonuca göre insan, vahşiliği terk eden, madenî olan, yakınlık duyduğu şeylere alışabilen bir varlıktır.

İslâm düşüncesinde insanla ilgili ilk bilgiler Kur’an’da görülür. İnsan kelimesi Kur’ân-ı Kerim’de, “insan, ins ve ünâs” şeklinde seksen sekiz yerde geçmektedir.³ Kur’an’da insan, “zayıf olarak yaratılmış”⁴, “nankör”⁵, “aceleci”⁶, “çok cimri”⁷, “tartışmaya çok düşkün”⁸, “çok zalim, çok cahil”⁹, “hırslı”¹⁰, “Rabbine doğru çabalayıp duran”¹¹ ve “en güzel biçimde yaratılan”¹² olarak nitelendirilir. Bu ayetlerde de görüldüğü gibi, Kur’an insanın daha çok ruh yönüne dikkat çekmektedir.

Âlemin yapısı, bütün girift ayrıntılarıyla bir minyatür şeklinde insanda yansıdığı için, insan mikrokozmoz, âlem de makrokozmoz olarak isimlendirilmektedir. İnsan bir küçük âlemdir ve büyük âlem olan kâinatın ruhu ve sebebidir. Büyük âlemde olan her şeyin benzeri küçük âlemde de olduğundan, insan bütün âlemin bir hülâsasıdır¹³. Bu bakımdan Hak, en mükemmel biçimde insanda tecellî eder. Bu tecellî de ancak Hakk’ın en mükemmel tecellisinin mazharı olan ve mikrokozmoz olarak da isimlendirilen insan-ı kâmilde ortaya çıkar. Âlemin zübdesi olan insan-ı kâmilde, âlemde var olan şeylerin somut ferdî sûretleri değil, hakikatleri mevcuttur. Bu açıdan insan-ı kâmil,

¹ Cevherî, *Ta’rifât*, III, 904-906; Rağıb el-İsfahânî, s. 94; İbn Fâris, I, 145; İbn-i Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, I, 147-150; Tehânevî, *Keşşâf*, I, 277-280.

² İbn-i Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, VI, 12-13; Tehânevî, *Keşşâf*, II, 1468-1469; Asım Efendi, *Kamus*, II, 871-872.

³ Bkz. Abdalbâki, *Mu’cemu’l-Müfehres*, s. 119-120.

⁴ Nisâ Sûresi, 4/28.

⁵ İbrahim, 14/34; İsrâ, 17/67; Hac, 22/16; Şûrâ, 42/48; Zuhruf, 43/15; Âdiyat, 100/6.

⁶ İsrâ, 17/11.

⁷ İsrâ, 17/100.

⁸ Kehf, 18/54.

⁹ Ahzâb, 33/72.

¹⁰ Meâric, 70/19.

¹¹ İnşikâk, 84/6.

¹² Tîn, 95/4.

¹³ İbn Arabî, *el-Futûhâtü’l-Mekkiyye*, I, 153-155.

Hakk'ın varlık âlemindeki halifesidir¹.

Mevlânâ da, İbn Arabî gibi, âlemin yansıması olan insanı, küçük âlem olarak isimlendirmektedir. İnsanı anlatırken, ona kozmik bir varlık olarak bakmakta ve insanlık cevherini kâinatın odak noktası yapmaktadır. Mahiyet itibariyle böyle yüce bir değere sahip olan insan, şayet kendi varlığının ve cevherinin farkında değilse, yazık olmuş gitmiştir².

İnsanın mahiyeti konusunda İbn Arabî ve Mevlânâ ile aynı düşünceleri paylaşan Bediüzzaman da, âlemin anahtarının insanın elinde olduğunu³ ve onun âlemlerin merkezi konumunda bulunduğunu⁴ belirterek, “âlem büyük bir insan, insan küçük bir âlemdir”⁵ demektedir.

İnsanın, hayatta bir yolcu gibi olduğunu belirten Bediüzzaman, bu yolculuğun “çocukluktan gençliğe, gençlikten ihtiyarlığa, ihtiyarlıktan kabre, kabirden haşre, haşirden ebede kadar devam ettiğini”⁶ ifade etmektedir.

Dünyaya başıboş olarak gelmeyen ve İlâhi bir tasarrufa konu olan insan, kâinatta kendisine has üstün bir mevkiin sahibi kılınmıştır. Onun bu üstünlüğü, maddi ve manevi yapısındaki özelliklerden ileri gelmektedir. İstidat ve kabiliyeti bakımından hiçbir varlık ile kıyaslanamayacak durumdaki insan, varlık âleminde her şeyi idare

¹ İbn Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*, s. 31-33; Toshihiko Izutsu, *İbn Arabî'nin Fusûs'undaki Anahtar Kavramlar*, çev. Ahmed Yüksel Özemre, İstanbul 1998, s. 317, 323, 332; Yakıt, İsmail, *Batı Düşüncesi ve Mevlânâ*, s. 26-27. Ayrıca bkz. Gürer, Dilaver, “İbn Arabî’de Dinlerin Aşkın Birliği ve İbadet”, *Tasavvuf*, sy. 11, s. 9-54.

² Mevlânâ, *Mesnevî*, V, 3570; Yakıt, İsmail, *Batı Düşüncesi ve Mevlânâ*, s. 36.

Mevlânâ'nın bu düşüncesi şu beyitlerde açıkça görülür:

“Sen baştanbaşa denizsin, ıslaklığı ne istersin ki?

Sen tamamıyla varlıksın, yokluğu ne ararsın ki?

Ey parlak ay, tozu ne yapacaksın?

Ay bile, senin yüzüne bakar da sararır.

Sen hoşsun, güzelsin, her türlü hoşluğun madenisin.

Neden şaraba minnet edersin ki?

Başında “Biz insanoğullarını ululadık” tacı,

Boynunda “Biz sana kevser ırmağını verdik gerdanlığı” var.

İnsan cevherdir, gök ona ârâzdır.

Her şey fer’idir, her şeyden maksat odur.

Ey akıllar, tedbirler, fikirler kulu kölesi olan bey,

Mademki böylesin, kendini neden böyle ucuza satıyorsun?” Bkz. Mevlânâ, *Mesnevî*, V, 3571-3576.

³ Nursî, *Sözler*, s. 495.

⁴ Nursî, *Lem’alar*, s. 307.

⁵ Nursî, *Sözler*, s. 483.

⁶ Nursî, *Mesnevî-i Nuriye*, s. 204.

ve düzenleme sorumluluğu altındadır. Bütün eşya üzerinde gücü ve kabiliyeti nispetinde tasarrufa yetkili kılınmıştır. Bediüzzaman, insanın varlık âlemindeki yerini şu ifadelerle nazara vermektedir:

“İnsan, şu dünyaya bir memur ve misafir olarak gönderilmiş, çok ehemmiyetli istidat ona verilmiştir.”¹

“İnsan, vazife ve mertebe noktasında, şu haşmetli kâinatın dikkatli bir seyircisi, şu hikmetli mevcudâtın belâgatlı bir lisân-ı nâtıkı ve şu kitâb-ı âlemin anlayışlı bir mütâlâacısı ve şu tesbih eden mahlûkatın hayretli bir nâzırı ve şu ibâdet eden masnuâtın hürmetli bir ustabaşısı hükmündedir.”

“İnsan, nebâtî cismâniyetin cihetiyle ve hayvanî nefsin itibâriyle, sağır bir cüz, hakîr bir cüz'î, fakir bir mahlûk, zayıf bir hayvansın ki, bütün dehşetli mevcudât-ı seyyâlenin dalgaları içinde çalkanıp gidiyor. Fakat muhabbet-i İlahîyenin ziyâsını tazammun eden imânın nuruyla münevver olan İslâmiyet'in terbiyesiyle tekemmül edip, insaniyet cihetinde, abdiyyeti (kul oluşu) içinde bir sultan ve cüz'iyeti içinde bir küllî, küçüklüğü içinde bir âlemdir. Ve hakareti (kıymetsizliği) içinde, öyle makamı büyük ve daire-i nezâreti geniş bir nâzırdır ki, diyebilir: "Benim Rabb-i Rahîmim, dünyayı bana bir hâne yaptı; ay ve güneşi o hâneme bir lâmba ve baharı bir deste gül ve yazı bir sofrâ-i nimet ve hayvanı bana hizmetkâr yaptı ve nebâtâtı, o hânemin zînetli levâzımâtı yapmıştır.”²

2. Mevlânâ'nın İnsanın Değeriyle İlgili Âyetlere Getirdiği Yorumlar

Burada, Kur'an'da inanun değeri hakkındaki bazı âyetlere Mevlânâ'nın getirdiği işâri yorumlar üzerinde durmak istiyoruz.

2.1. *“Onun (insanın) yaratılışını tamamladığım ve içine ruhumdan üflediğim vakit, derhal onun için secdeye kapanın.”³*

Bu âyetle ilgili olarak Mevlânâ şu yorumu yapmaktadır:

“Ten sûreti yok olsa da ne gam! Ben baki oldukça bu hor sûret nedir ki?

Cenâb-ı Hakk lütfundan “Ben insana ruhumdan üfledim”⁴ buyurdu.

Ben Hakk'ın nefesiyim, varsın ten kamuşu (ney)⁵ ayrılın.

Nefes sırrı bu bedenden gitsin de inci şu dar sedeften kurtulsun.”¹

¹ Nursî, Sözlür, s. 297.

² Nursî, Sözlür, s. 297.

³ Hicr, 15/29; Sâd, 38/72.

⁴ Aynı âyetler.

⁵ Bu beyitlerde Mesnevî'nin ilk beyitleri olan “Dinle neyden, duy, neler söyler sana, sızlanır hep ayrınlıklardan...” beyitlerine işaret edilmektedir. Mesnevî, I, 1 vd.

Bu ayette yüce Allah, “*Ruhumdan üfledim*” cümlesini, yarattığı varlıklardan yalnız insan için kullanmıştır. Bu da insanın ne kadar değerli bir varlık olduğunu göstermektedir. Bu ayetin tefsirine baktığımız zaman, “meleklerin insana secdesinin tekrim, ta’zim, saygı ve imtisal için” olduğu beyan edilmiştir.² Hâlbuki Mevlânâ daha çok insanın ruh yönüne dikkatlerimizi çektiğini görürüz. İnsan, bedensel varlığının ötesindeki “ruhuyla” ölümsüzdür ve bu anlamda insan –keyfiyeti bizce meçhul olan- Allah’ın bir parçasıdır. Bu parça varlık, zamana mahkûm olan bedenle onun besleyici unsurlarının tasallutundan kurtulur veya kurtarılırsa aslına, koptuğu bütüne, yani Allah’a ulaşır.

2.2. “*Biz insanı hakikaten en güzel biçimde yarattık. Sonra onu aşağıların aşağısına gönderdik. Ancak iman edip, salih amel işleyenler için eksilmeyen devamlı bir ecir vardır.*”³

Bazı müfessirler, insanın en güzel biçimde yaratılmasını, boyunun dosdoğru olması, iki ayaklı, organları birbiriyle uyumlu ve suretinin güzel olarak yaratılması, gençliği ve bedeni kuvveti, şeklinde tefsir etmişlerdir. Bazı müfessirler de, zahiri güzelliğin yanında insanın en güzel biçimde yaratılmasının, onun ilâhî sıfatlarla bezeli olarak yaratılması şeklinde tefsir etmişlerdir.⁴ Elmalılı Hamdi Yazır ise şöyle demektedir: “Hâsılı insanın güzelliği ahsen-i takvîmde olması duygusuz olan şekl-ü sûretinde değil, duygusunda ve bâhusus hüsün denilen manayı anlamasında ve o duygudan güzellerin güzeli olan Ahsenü’l-Hâlikîn’in sıfatlarını tanıyıp, O’nun ahlakıyla ahlaklanmasıdır. İnsanın fitratının kıvamı namzet olduğu tekâmülü budur.”⁵

Mevlânâ ise bu âyeti şu şekilde yorumlar:

Ve’ttîn sûresinde “Biz insanı en güzel kıvamda yarattık” buyurmuştur.

Can cevheri, tekrîm ve ta’zime layıktır.

En güzel surette olan insan arşında düşüncenin de üstündedir.

Bu elde edilmesi imkânsız şeyin kıymetini söyleyecek olursam bende

¹ Mevlana, *Mesnevî*, III, 3934 vd./ 3957 vd.

² Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 382; Kurtubî, XV, 148; Râzî, *Tefsîru’l-Kebîr*, XXVI, 199 vd. İbn-i Kesîr, *Tefsîr*, IV, 47-48; Alûsî, XXIII, 224.

³ Tin, 95/4-5.

⁴ Kurtubî, *Ahkâm*, XX., 114-16; Bursevî, *Ruhu’l-Beyân*, X., 96.

⁵ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, VIII., 3937.

*yanarım, duyanda yanar.*¹

İnsanın güzelliği ve ahsen-i takvim sırrına mazhar bulunuşu bu âlemin özü mesabesinde oluşundandır. Yine insanın “ahsen-i takvim” üzere yaratılması, maddi ve manevî olarak en güzel kıvamda olması demektir. Maddi ve manevî güzellik, gerek fizikî ve cismanî bakımdan, gerek ahlak ve maneviyât itibariyle ruhanî bakımdan, insanın güzel bir kıvama erebilecek bir biçimde yaratılmasıdır. Görüldüğü gibi Mevlânâ, insanın “Ahsen-i takvîm” üzere yaratılmasını, maddi ve manevi olarak en güzel biçimde yaratılması şeklinde tefsir ederek, bazı müfessirlerin görüşlerine paralel bir düşünce serdetmiştir.

*İnsan bir cevherdir, gökyüzü ise ona arazdır. Her şey, parça buçuktur, basamaktır maksatsa insandır.*²

Mahiyet itibariyle böyle bir yüce değere sahip insan, şayet kendi varlığının ve cevherinin farkında değilse kendisine yazık etmiştir.

Akılda tedbirlerde, fikirde sana kuldur- köledir; ama sen niçin böylesin; niçin kendini ucuza satarsın.

*Sana hizmet etmek, bütüin varlığa vaciptir, böyle bir inci, böyle bir cevher, nasıl olurda arazdan bağış ister.*³

*Neliksiz-niteliksiz bir cansın; neliğe-niteliğe mahpus olmuşsun; bir güneşsin, tutulmuş-kalmışın; yazık, yaraşmaz sana bu*⁴

İnsan dağ gibidir. Öyle sebati varken, nasıl fitneye düşer de yılan gibi olan mal ve mansıba hayran olur.

Zavallı insan kendisini layıkıyla tanıyamadı. Fazilet aleminden geldi, lakin bu noksan alemine düştü.

İnsan kendini ucuza sattı. Atladı, nefsinin bir hurkaya yamadı gitti.

*Yüz binlerce yılan insanın hayranı iken; o insan niçin yılanın-yani mal ve mansıbın- hayranı ve dostu olmuştur.*⁵

Müfessirler, yukarıdaki ayette zikredilen “Sonra onu (insanı) aşağıların aşağısına indirdik” ifadesini, onu her çirkinden daha çirkin ve her aşağıdan daha aşağı olan cehennemliklerden kıldık. Çünkü kendisi yaratmış olduğumuz sıfatlara uygun hareket etmedi. Şayet

¹ Mevlana, *Mesnevî*, VI, 1025vd./ 1057 vd.

² Mevlana, *Mesnevî*, V, 3584 ./ 3600.

³ Mevlana, *Mesnevî*, V, 3584-86/ 3601-602.

⁴ Mevlana, *Mesnevî*, V, 3591/ 3608.

⁵ Mevlana, *Mesnevî*, 8710 vd.

bu sıfatların gereğine göre amel etseydi yücelerin yücesinde olurdu.¹ Birçok müfessir ise, insanın erzel-i ömre yani gençlik çağının geçip gitmesinden sonra ihtiyarlayıp yaşlılık, kuvvetin ardından zayıflık dönemine cevirdik, şeklinde tefsir etmişlerdir.² Hâlbuki Mevlânâ, insanın aşağıların aşağısına döndürülmesinin kendi elinde olduğunu, yani isterse o kendi irade ve isteği ile âlâ-i illiyîne yükelebileceğini veya esfel-i sâfiline düşebileceğini vurgulamaktadır. İnsan, Allah'a kul olarak yaşarsa, yüceler yücesine yükselir. Şayet nefsinde kul ve köle şeklinde hayatını sürdürürse aşağıların aşağısına düşeceği muhakkaktır.

Gerçekten insan, üst kutupta bulunan iyi, güzel ve kâmil ile, alt kutupta bulunan kötü, çirkin ve noksanın çatışma ve didişmesine sahne olan komplike bir varlıktır. İşte insan, tekâmülünü bu zıtların çatışmasına borçlu olan bir varlıktır.

Mevlânâ, böyle ideal bir mahiyete sahip insanı daha iyi bir şekilde anlatabilmek için, masivâ âleminden seçtiği bir takım teşbih ve metaforlara başvurarak, insan-ı kâmil olmayanları ham meyveye benzetir. Nasıl ki meyveler tam olgunlaşmadıkça koparılıp evlere, saraylara götürülmez, ağaç dallarında bırakılır. İşte insan da, olgunlaşmadığı sürece ağaç dallarına benzeyen dünyaya ve hayata sınıksız yapışıp, onu bırakmaz.

Ey kerem sahibi dinleyiciler; malumunuz olsun ki, bu dünya bir ağaca benzer. Bizde onun üstünde tam olgunlaşmamış meyveler gibiyiz.

Ham meyveler ağacın dallarına iyice tutunurlar. Çünkü hamlık mertebesinde iken meyve köşke ve saraya layık değildir.

Meyve yetişip, tatlılaşıp olgunlaşınca dalları gevşek tutar.

O ikbal ve sadetten ağız tatlanınca insana dünya mülkü soğuk gelir.

Dünya dalına sıkı sıkı sarılmak ve bir şeyde taassup göstermek hamlıktır. Ey sâlik; sen böyle oldukça, işin kan içmek- yani zahmet ve meşakkat çekmekten- ibarettir.³

Görüldüğü gibi Mevlânâ, ağacın dallarını dünyaya, meyvelerini ise insana benzetmektedir. Nasıl ki; olgunlaşmamış meyveler ağacın dallarına sıkı, sıkı yapışıp ayrılmazlar, işte insanda bu meyve gibi

¹ Kurtübî, *Ahkam*, XX., 114-16; Bursevî, *Ruhu'l-Beyân*, X., 96.

² Bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXX., 238-49; Beğevî, *Tefsir*, IV., 504; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, V., 465-66; Beydâvî, *Tefsir*, V., 507-8; İbn-i Kesîr, *Tefsir*, IV., 528.

³ Mevlana, *Mesnevî*, 8995 vd.

tam olmamış, yani insan-ı kâmil derecesine ulaşamamışsa dünyaya sıkı sıkıya sarılıp onu hiç bırakmak istemez. Fakat ne zaman ki meyve gibi olgunlaşır, yani nefis-i mutmainne makamına yükselirse, artık o ağacın dalları mesabesinde olan dünyaya karşı ilgisiz davranır, gözünü maşukuna diker, onun ateşi ile yanar tutuşur. İşte bu makamda kendisine şu hitap gelir. “*Ey huzura eren nefis! Hoşnut etmiş ve hoşnut edilmiş olarak Rabbine dön. Seçkin kullarım arasına karış ve cennetime gir!*”¹

Mevlânâ, bir başka yerde mahlûkatın, melekler, hayvanlar ve insanlar olmak üzere üçe ayrıldığını, birincilerin tamamen ulvî, ikincilerin ise süflî âlemlere ait olduklarını, birincilerin, ikincilerin makamından ikincilerin ise birincilerin durumundan haberdar olmadıklarını, insanların ise her iki âlemden haberdar olduklarını şöyle izah etmektedir:

Allah'ın mahlûkatı üç türlü olmak üzere yarattığı hadiste varid olmuştur.

Mahlûkattan bir takımı; akıl, ilim ve cömertlikten ibarettir. Bunlar melektir. Allah'a secde etmekten başka bir şey bilmez.

Onun unsurunda hurs, heva ve heves yoktur. O, nur-u mutlaktır ve Allah'ın aşkıyla yaşar.

Diğer bir takım ilimsizdir, ot yer ve semirirler.

Onlar, ahırdan ve ottan başka bir şey görmezler. Kötülükten de gafildirler, yücelikten ve iyilikten de...

Mahlukatin üçüncü kısmı ise Ademoğullarıdır, insanlardır. Bunlar yarı yaratılışları bakımından melektirler, yarı yaratılışları bakımından da eşektirler.

İnsan yarısı ile süfliyyete, yarısı ile de akıl ve ulviyyete maildir.

İlk iki kısım- yani meleklerle hayvanlar- zıtlarla uğraşmaktan, savaştan uzak; rahat ve huzur içindedirler. Fakat üçüncü kısım- yani insanlar- ise, iki muhalif haslet-yani akıl ve şehvet- ile çarpışmaktan azap içindedirler.²

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşıldığı gibi, Mevlânâ insanı fizik âlemlerle metafizik âlem arasına yerleştiriyor ve insanda her iki yönün bulunduğunu belirtiyor. İnsanın fizik âlemlerle irtibatlı yönü onun hayvanlık yönüdür. Gıdası şehveti ve arzuları bu yönü ile tatmin olur. İnsanın gerçek yönü, özü veya insanlık cephesi ise onun manevi

¹ Fecri, 89/27-30.

² Mevlana, *Mesnevî*, 13930 vd.

yönünü oluşturuyor ve onu metafizik âlemlerle irtibatlandırıyor. Bu da onun meleklik yönünü oluşturuyor. Gıdası ise ilim, hikmet, Allah'ın cemâli ve aşk olduğunu eserlerinde dile getirmektedir.¹

Gerçekten insan biyolojik yönüyle hayvanla ortaktır. Fakat insanı diğer hayvanlardan ayıran gerçek benliğidir. Mutasavvıflar buna “insânî ruh” demektedirler. İnsan bu ruhuyla, hayvanın ulaşamadığı âlemler ve güçlerle irtibat halindedir.

Mevlânâ, ayrıca insanoğlunun bu imtihan dünyasında üç grupta toplanabileceğini şöyle dile getirmektedir:

“Bu insan güruhu da imtihan için üç kısma ayrılmışlardır. İnsan şeklinde olmakla beraber ayrı, ayrı üç kısımdır.

İçlerinden bir güruh daima istiğrak halindedir. Ve İsa gibi, meleklere dahil olmuşlardır.

Onların sureti Adem, manası Cebrâil, yani melektir. Onlar; gazaptan, hevâ ve hevesten, ilim namına bir takım dedikodudan kurtulmuşlardır.

Riyazetten, zühdden, manevo mücâhededen de halas olmuşlar; sanki (Benî Adem) den vücûda gelmemişlerdir.

Diğer bir kısım eşeklere dahildir ki onlar, gazap ile şehvetten ibârettir.

Onlarda Cebrâil’ik- yani melekiyyet- vasfı vardı. Lakin o haslet büyük, onların ise havsalası dar olduğu için o haslet, o havsalaya sığmadı ve gitti.

Cansız olan bir şahıs ölüdür; canı ânsız olanda ancak eşek olur.

Bir canda o (ân) dediğin cevher bulunmazsa o can, bayağı ve aşağıdır. Bu sözü Sôfi söylemiştir ve hakır.

O yoldaki insan, son deminde ziyade can çekişir. Çünkü dünyada ince işler yapmıştır.

Onun örüp, dokuduğu hile ve şeytanlık, diğer hayvanlardan zuhura gelmez.

Altın elbiseler dokur, denizin dibinden inciler çıkarır.

Hendese ilminin inceliklerini, nücûm ilmini, felsefe ilimlerini en ince tarafları ile bilir.

Çünkü onun, ancak bu dünya ile alakası vardır; yedinci kat göğe çıkmağa

¹ Günümüzde bazı varoluşçu filozoflar bu hususta benzer ifadeler kullanmışlardır. Mesela Karl Jaspers, “İnsan psiko-fizik olarak, hayvan türlerinden biridir. Ama o hayvan gibi sorgusuz sualsiz, sadece biyolojik bir varlık olarak yaşayamaz. Hatta o melekler karşısında da seçkindir”, diyerek Mevlânâ'nın görüşlerini paylaşmaktadır. Bkz. Jaspers, Kleine Schule des Philosophischen Denkens, Zürich 1985, s. 57; Çiçek, Hasan, Karl Jaspers'in Siyaset Anlayışı, s. 101.

yolu yoktur.

Bütün bu bilgileri ve maharetin cümlesi ahır bina etmek- yani dünyayı imar etmek- vasıtasıdır ki, ahırda, sığır ve deve gibi hayvanların muhafazası içindir.

Hayvanların bir kaç günlük yaşayışını temine yarayan bu ilim ve hünerlere o budalalar (Rümûz) derler.

Hak yolu ve onun menzillerinin ilmîni gönül sahibi olan arif ve onun münevver kalbi bilir.

Cenâb-ı Hakk, akıl ile şehvetten mürekkep latif bir canlı yarattı, onu (İlmî nafi) ile ülfet ettirdi.

Sureti insan, fakat sîreti hayvan olanlar için 'Ke'l-en'âm= Hayvan gibi' adını verdi. Çünkü uyanıklığın uyku ile, ne münasebeti vardır.

Hayvani ruh sahiplerinde ancak uyku bulunur. Bu nevi insanlarda aksine duygular vardır.

Uyanıklık geldi de hayvanî, uyku kalmadı mı, hislerinin evvelce aksi ve aykırı olduğunu levhten okur.

Uykuya dalan kişinin, uyandığı zaman, uykuda iken rüyada gördüklerinin aksini görmesi gibi...

Öyle hayvan sîretli insan, hayvanlardan daha aşağıdır. Onu terk et, ihtilât eyleme ve Hz. İbrâhim gibi 'Lâ ühibbü'l-âfilîn= Kaybolanları sevmem' de.

Çünkü hayvanî ruha sahip olan kişinin, huylarını değiştirmeye ve nefsi ile cihad etmeye, adilikten kurtulmağa istidadı vardı ama o istidadı fevt etti.

Hâlbuki hayvanda mücahedeye ve huylarını değiştirmeye istidadı ve kabiliyeti olmadığı için, hayvanlıkta kalmasındaki mazereti aşikârdır.

Hayvanlıkta kalmış insanın, hakikat rehberi olan istidadı gittikten sonra, hangi gıdayı yese o gıda eşek beyni olur ve onu sersemletir.

Zihin açıklığı ve uyanıklık verdiği söylenen 'Belâdür'- Hindistan'da bir yemiş, yahut onun ağacı imiş yiyecek olsa afyon yerine geçer, onun kalb illeti ve akılsızlığı artar.

Üçüncü bir kısım kaldı ki o kısma dâhil olanlar, yarı hayvan, yarı insandır.¹

Görüldüğü gibi Mevlânâ, mahlûkatı melek, hayvan ve insan

¹ Mesnevî, 13938 vd. Bu kısımdaki insanların evveli, yani insaniyeti, ahiri, yani hayvaniyeti ile gece gündüz çarpışmakta ve çekişmektedir.

olmak üzere üç grupta toplamıştır. Üçüncü gurubu meydana getiren insan türünü ise, kendi arasında üç kategoride incelemiştir. Birinci grupta olan insanlar, Hz. İsa (a.) gibi meleklik vasfı ağır basan, sürekli istiğrak halinde yaşayanlardır. Onlar sîreten insan, sîreten ise melekler âlemine mensupturlar. Bunların ilme, riyazete ve mücahedeye ihtiyaçları kalmamıştır. Kanaatimizce bu durumda olan insanlar, tasavvufta özel bir yer işgal eden insan-ı kâmillerdir. İkinci gurubu oluşturan insanlar ise, kendilerine eşekler gibi gazap ve şehvet sıfatları hâkim olanlardır. Bunlarda ilk başta meleklik sıfatı vardı, fakat bu temiz haslet, onların pis havsalarında yer bulamayıp çekip girmiştir. Bunlar, her ne kadar zahiren insan gözükseler, dünyevî işlerde başarılı hatta mûcid olsalar da, bütün bilgi ve ilgileri bu süflî hayat ve dünyayla ilgili olduğu için değersizdirler. Hatta bu insanlar, Kur'ân'ın ifadesi ile "Hayvan gibi, hatta onlardan bile aşağıdadırlar." Çünkü hayvanlarda mücahede etme kabiliyetleri olmadığından, o makamda kalmaları onlar için kınanacak bir durum değildir. Hâlbuki insan, bizzat o sıfatlarla mücahede etmek ve gerçek mahiyetini ortaya çıkarmakla emrolunmuştur. Fakat o, sürekli ahıra benzeyen dünyanın peşinde koşup durmuştur. Mevlânâ'nın bu grupta özelliklerini sıraladığı insanlar, inançsız olanlardır. Üçüncü ve son grupta ele aldığı insanlar ise, hayvanlık sıfatı ile meleklik sıfatı sürekli çatışma halinde bulunanlardır. Bu da, nefsi levvame mertebesinde bulunan mümin insanlardır. Mevlânâ, ikinci grupta olanlarla dostluk kurmamamızı, -Hz. İbrâhim gibi- onlarla karşılaştığımızda "*Ben kaybolanları sevmem*" dememizi tavsiye etmektedir. Çünkü onlar ve bu dünyada sahip oldukları her şey fanidir.

Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*'de bu konuyu şu şekilde ele almaktadır. İnsanın üç hali vardır. Birincisi, insan Allah'ın etrafında dolaşmaz. Kadın, erkek, mal, çocuk, taş, toprak çeşidinden her şeye hizmet eder, tapınır. Allah'a ibadet etmez. İkinci halde, insanda bir bilgi, marifet hâsıl olunca Allah'tan başkasına hizmet etmez. Üçüncü halde ise, bu ikinci halden uzaklaşıp susar, ne "Allah'ın hizmetini yerine getiriyorum", ne de "getirmiyorum" der. Her iki mertebenin dışına çıkmış olur.¹

---

¹ Mevlana, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 30.

2.3. “Andolsun biz, Âdemoğullarına çok ikram ettik; onları karada ve denizde (hayvanlar ve taşıtlar üzerinde) taşıdık. Onları güzel rızıklarla besledik ve onları yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık.”¹

Bu ayette, insanı değerli bir mahlûk yapan sebeplerden bir diğerinin Allah (c.)’ın onu tekrim etmesi olduğuna dikkat çekilerek, en güzel bir biçimde yaratılmış olan insanın aynı zamanda Allah (c.) tarafından diğer varlıklardan üstün kılınmış olduğu haber verilmektedir.

Müfessirler bu ayet-i kerimenin tefsirinde, daha çok insanın maddi üstünlüğüne vurgu yapıp onu izah etmeye çalışmışlardır.² Hâlbuki Mevlânâ, yine insanın manevî yönünü göz önüne almış ve bu ayete de o açıdan yorum getirmiştir:

“*Seni tavuk, kanadı altında dadı gibi yetiştirmiş ise de, sen kaz yumurtasısın.*

Senin anan hakikat deryasının kazıdır. Dadın toprağa mensup ve kuruluğa bağlıdır.

Kalbindeki denize olan meyil ve o tabiat sana anandan gelmiştir.

Kuruluğa meyil ise dadındandır. Dadıyı bırak ki onun reyî kötüdür.

Eğer dadı seni sudan korkutursa sen korkma ve deniz cihetine koş.

Sen kaz gibi hem kuruda, hem yaşta, yani; hem karada, hem de denizde yaşayabilirsin. Tavuk gibi kokmuş kümesli değilsin.

Sen Hakk’ın ‘Ve lekad kerremnâ benî âdem= Biz, Âdemoğullarını mükerrem kıldık.’ Nimetinden nimetlenmiş bir şahussın ki hem karada hem de denizde gezebilirsin.

Ki Kur’ân’da: ‘Ve hamelnâhüm fi’l-berri ve’l-behri= Onları karada ve denizde (Hayvanlar ve taşıtlar üzerinde) taşıdık’ buyurulmuştur. Sende kara gibi olan tabiat âleminden, deniz gibi olan ruh âlemine koş.

Meleklerin kara tarafına, yani tabiat cihetine yolu yoktur. Hayvan cinsinde denizden, yani; ruh âleminden agâh değildir.

Ey insan! Sen cisim itibariyle hayvan cinsindensin, ruh itibariyle de melektensin ki hem yer, hem de gökte yürüyebilirsin.”³

Mevlânâ, yine çeşitli benzetme ve metaforlarla insanı ele almakta

¹ İsrâ, 17/70

² Bkz. Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, VIII., 115; Râzî, *Tefsîru’l-Kebîr*, XXI., 10 vd.; Kurtubî, *Tefsîr-i Kurtubî*, X., 190-191.

³ *Mesnevî*, 7690 vd.

onun hem fizik hem de metafizik âlemlerde bulunmaya kabiliyetli bir varlık olduğu için hem karada hem de denizde yaşayabilen kaza teşbih etmektedir. İnsan tabiatını da tavuğa benzeterek şöyle demektedir: *Ey insan tabiatın seni denize girmekten, yani hakikat deryasına dalmaktan korkutursa sakın onu dinleme, çünkü o karaya mensup olduğundan denizden bî- haberdir, sen hakikat denizine doğru koş.* Yine ayette geçen karayı süflî âlem, denizi ise ulvî âlem olarak tefsir etmekte, meleklerin bu süflî âlemle ilişkilerinin olmadığını, hayvanların ise ulvî âlemden habersiz olduklarını, hâlbuki insanın ise bu iki âlemi kendisinde topladığını ve bu nedenle onların da sürekli insanda mücadele halinde bulduklarını, hangisi baskın gelirse o özelliğin ona hâkim olduğunu dile getirmektedir.

Mevlânâ, bu ayet-i kerimeye *Mesnevî*'nin bir başka yerinde işarette bulunarak insanın değer ve önemini şöyle açıklamaktadır:

Başında "Biz insanları keremlendirdik" tacı var. Boynuna "Biz sana kevser ırmağını verdik"¹ gerdanlığı asılmış.

İnsan cevherdir, bu göklerle ona araz. Asıl olan insandır, gayrisi fer'dir.

Akıllık, fikir ve tedbirler sana kul köle olmuş; öyle ise sende kendini ucuza harcama!

Sana hizmet bütün mevcudâta vaciptir. Sen bir cevhersin, araza minnetin olmamalı.,sen kitaplardan ilim arıyorsun, eyvahlar olsun! Tadı helvadan umuyorsun, yazıklar olsun!

Hâlbuki sen bir damlaya gizlenmiş bir ilim ummanısın. Teninde bütün bir âlem gizli.

Şarap, semâ veya cima nedir ki, sen onlardan bir zevk, bir fayda bekliyorsun?

Güneş hiç zerreden borç ister mi? Zühre hiç şarap küpünden bir kadeh şarap diler mi?

Sen keyfiyetsiz bir cansın, eyvahlar ki keyfiyete hapsolmuşsun. Yazıklar ki güneş bir ukde de mahpus kalmış!²

Bu beyitlerle Mevlânâ, insanın böyle bir yüksek özelliği ve öneminden dolayı, onu bütün mahlûkatın efendisi ve baş tacı olarak nitelendirir. Nitekim Şeyh Galib de bu fikirleri çağrıştıran ünlü

¹ Bu cümle ile Kevser Sûresine işaret edilmektedir ki meali şöyledir: " (Ya Muhammed!) Biz sana kevseri verdik. Onun için Rabbi'ne kulluk et ve kurban kes. Asıl sonu kesik olan, şüphesiz seni kötülerdir." Kevser, 1-3.

² Mevlana, *Mesnevî*, V., 3564 vd./ 3584 vd.

dizesinde şöyle demektedir: “Hoşça bak zâtına kim zübde-i âlemsin sen.”¹

Fakat Mevlânâ, insanın da buna göre davranmasını ve bu üstün dereceye layık olmasını ister. Bu düşünceyi *Divan-ı Kebir*’inde şöyle dile getirmektedir:

İslere bulanmış tencere gibi tutmaç peşindesin, nerede, “kerremnâ” sırrına mazhar oluşundan doğan ululuk, nerede padişahça himmet, gayret?²

Mevlânâ’ya göre, insanın “kerramnâ” sırrına mazhar olmasının sebebi, onun irade sahibi olmasından dolayıdır. Bu düşünceyi şöyle ifade etmektedir:

Çünkü Âdemoğlu iradesinden dolayı “kerremnâ” sırrına erdi. Fakat insanların yarısı bal arısı, yarısı yılan oldu.

Âdem evladının müminleri, bal arısı gibi, bal madeni oldular; kâfirleri ise, yılan gibi zehir membaı.³

Mevlânâ, insanların ruhları ile Rabbin ruhu arasında keyfiyeti bizce meçhul olan bir birliktelik olduğunu, bunu ancak ruhun hakikatine vakıf olanların anlayacağını vurgulamakta ve delil olarak da şu ayeti zikretmektedir:

“(Habibim) Attığın zaman sen atmadın, ancak Allah attı.”⁴

Nâsın Rabb’i ile nâsın ruhu arasında keyfiyetsiz ve kıyasa gelmez bir birleşme vardır.

Lakin ben nâs dedim, nesnâs⁵ demedim. Hatta nâs demekten maksadım:

¹ Tanpınar, Ahmed Hamdi, 19. *Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1988, s. 25.

² Mevlânâ, *Divân-ı Kebir*, II., 246.

³ Mevlana, *Mesnevî*, III., 3291 vd / 3313 vd. Bu ayetle ilgili Mevlânâ’nın oğlu Sultan Veled Maarif’inde şöyle demektedir: “Kendisinde bir hazine gizli bulunan bu insan, bunu göremediğinden Allah’ın kendisine nasıl bir lütuf ve ihsanda bulunduğunu nereden bilebilir? İnsan Allah’ın bir usturlabıdır. Fakat bu usturlaptan anlayan bir müneccim (mürşid) lazımdır. Evet, bakkal ve bir manav dükkanın da usturlap buluna bilir, ama bakkal bundan ne anlar. Sebzecinin ne işine yarar? Bundan ancak bir müneccim faydalanabilir. İşte bir usturlap, feleğin (uzayın ve yıldızların) hallerini nasıl bir ayna gibi gösteriyorsa “Biz hakikaten Âdemoğullarını şereflendirdik” ayeti gereğince insanın vücudu da Hakk’ın bir usturlabıdır. Allah onu kendisi ile bilici ve görücü yapmıştır. İnsan bu pis ten usturlabıyla, benzersiz olan Allah’ın cemâlini ve tecelliyâtını her an görür. Bu ayna Allah’ın cemâlinde bir hâli değildir. Bir insan annesinden doğar doğmaz gözünü bu dünyaya açar. Gece gündüz bu âlemin, yerin, göğün ve bütün yaratıkların durumunu görür. Bunun gibi bir veli de, (kalb) gözünü açtığı vakitte daima Allah’ı temâşâ eder. Ondan başka bir şey görmez. Allah herkesten iyi bilir.” Sultan Veled, *Maârif*, s. 344-345.

⁴ Enfal, 8/17.

⁵ Nesnâs: Bazı vücut özellikleri itibariyle insana benzeyen hayvanlara denir. Bunlar goril, şempanze, orangaton gibi bir kısım maymun cinslerini kapsamaktadır. Yarısı insan tipli ve tek

ruhun hakikatini bilenlerden başkası değildir.

Nâs: insan demektir. İnsan ise göz bebeğidir. Öyle göz bebeği gibi aziz bir mahlûk nerede? Ey sâlik; sen, insanın başını bir an olsun görmemişsindir.

'O toprağı sen atmadın, ancak Allah attı.' ayetini okumuşsun ama cisim ve cüzlerde kalmışsın.

*Ey budala herif; Süleyman peygamber için mülkünü feda eden Belkıs gibi, sen de cisim ülkeni terk et."*¹

Mevlânâ, burada geçen ayete işâret ederek sâlike, şu tavsiyede bulunmaktadır: Şayet, insanların ruhları ile Rablerinin ruhları arasında nasıl bir birliktelik olduğunu anlamak istersen, sen de Belkıs gibi zamanın Süleyman'ı olan mürşid-i kâmilin huzurunda, varlığını ve benliğini terk eyle. O zaman bu sırra vakıf olabilirsin. İşte o zaman gözbebeği vasfını kazanan bir varlık olursun. Yani insan-ı kâmil derecesine yükselirsin. Zaten insan-ı kâmil, Hakk'ın aynasıdır. Allah, bütün isim ve sıfatlarını onda görür. İnsan Allah'ın emanet yeri olduğu halde kadrini bilmemekte, Hind atlası olduğu halde kendini çok ucuza satmaktadır.

2.4. *"Görmedin mi Allah nasıl bir misal getirdi? Güzel bir sözü: kökü (yerde) sabit, dalları gökte olan güzel bir ağaca (benzetti) ."*²

Müfessirler, bu ayette zikredilen "Güzel sözü", kelime-i şahadet olarak tefsir etmişlerdir. Ayrıca, Kur'ân okumak, tesbih etmek, Allah'a hamdetmek, bağışlanma talebinde bulunmak, tevbe etmek, İslam'a çağırarak ve bunlara benzer her türlü hak, adalet, iyilik ve güzellik ifade eden sözlerin de, ayette geçen "Güzel söz" sınıfına gireceğini belirtmişlerdir. "Güzel ağacı" ise hurma ağacı olarak tefsir etmişlerdir.³

Mevlânâ ise bu ayeti şöyle yorumlamaktadır:

---

ayaklı olup sıçrayarak yürüten, efsanevî hayvanlar da bu isimle anılmıştır. Bkz. Ferit Develioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 17.Bs., Aydın Kitabevi Yay., Ankara 2000, s. 824.

¹ Mevlana, *Mesnevî*, 13210 vd. Bu son beyit ile şu ayet-i kerimeye işâret edilmektedir. "Ona 'Köşke gir!' dendi. Melike onu görünce derin bir su sandı ve eteğini çekti. Süleyman: 'Bu, billurdan yapılmış, şeffaf bir zemindir.' Dedi. Melike dedi ki: 'Rabbim! Ben gerçekten kendime yazık etmişim. Süleyman'ın maiyyetinde âlemlerin Rabbi olan Allah'a teslim oldum.'" Bkz. Nemi, 27/44.

² İbrâhim, 14/24.

³ Bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIII., 211-13; Beğevî, *Tefsir*, III., 32-3; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, III., 106-7; Beydâvî, *Tefsir*, III., 346-47; İbn-i Kesîr, *Tefsir*, II., 531-532; Kurtûbî, *Ahkam*, IX., 359-62; Âlûsî, *Ruhu'l-Me'ânî*, XXIII., 214-215.

“İnsanın sırrı –yani İlm-i İlâhîdeki a’yan-ı sabitesi¹- ağacın kökü gibidir. Ağaç yaprakları o sert ve sağlam kökten sürer.

Yapraklar, köke layık bir sûrette yetişir. Yani; kök, ne ağacı ise yaprakları da o ağacın olur.- Nefisler ve akıllarda böyledir. Onlarda ayan-ı sabitelerine tabidirler.

Vefa ağaçlarının felekte öyle meyveleri vardır ki onların kökü sabit, dalları semâdadır.²

Bu ayette geçen “güzel kelime”yi Mevlânâ, ahdine vefa, yani Elest Bezmi’nde vermiş olduğu söze sadık olan insanların zikir ve tesbihatları olarak yorumluyor. İşte insanlar da ağaçlara benzerler. Hiçbir ağaç tohumunun aksine bir dal budak bitirmediği gibi, insan da Allah’ın ilm-i ezeli ile levh-i mahfuzda kaydetmiş olduğu kader-i ilâhiye aykırı bir şekilde hareket edemez. Yani a’yan-i sabitesi ne ise, dünyada o şekilde hareket eder. “Toprağa ne zaman gül tohumu ektin de diken bitti” der Mevlânâ.

Mevlânâ ve Bediüzzaman’a göre, insana, Allah tarafından, sebebi hilkâtinin gereklerini gerçekleştirmesi için doğuştan sayısız yetenekler bağışlanmıştır. İnsan akıllı bir hayvan olmadığı gibi, sadece maddeden ibaret bir varlık da değildir. Onun iç dünyası ve bâtını yönü, insanların kendi başlarına kavrayamayacakları kadar derindir. Onun maddî-manevî, zahirî-bâtını, içsel-dışsal, açık-kapalı, somut-soyut, dünyevî ve uhrevî pek çok yönü bulunmaktadır. Her şeyden önce insan, varlığının idrakindedir ve bundan dolayı da ahlâkî ve etik kaygının öznesidir.

Mevlânâ ve Bediüzzaman için insan, Kur’an’da pek çok ayette tarif edildiği üzere, tüm kâinatta kendine özgü ayrıcalıklı bir yerdedir. Allah’ın, “Biz ben-i âdemi tekrîm ettik (ikrama mahzar kıldık)”³ hitâbı, Mevlânâ’ya göre, Allah’ın insanın başının üstüne yerleştirdiği bir taç gibidir. Bu onur tacıyla birlikte, insan göklerin, gezegenlerin, yıldızların, dağların yani diğer her şeyin cevheri aslî amacı; diğer her şey de insanın arazıdır; tıpkı bir ağacın dalları, bir merdivenin

¹ A’yân-ı Sabite: İsim ve sıfatların ilahi ilimdeki suretlerine denir. Yine görülen âlemdeki şeyler, müşahhas varlık âlemine gelmeden önce, Allah’ın ilahi Zâtında kuvve halinde ve gelecekteki oluşunun ideleri olarak kendisi ile ilgili bilgisiyle aynı olan ezeli bilgisinin muhtevasında bulunmasına denir. Bkz. Cürcânî, *Ta’rifât*, s. 30; Suâd el-Hakîm, *el-Mu’cemu’s-Sûfî*, s. 831-839; Ethem Cebecioglu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 125.

² Mevlana, *Mesnevî*, 12036 vd.

³ İsra, 17/70.

basamakları gibi.¹ Aynı ayeti İbn Arabî'nin nazariyesinden değerlendiren Bediüzzaman, insanın Allah'ın bütün esmasına mazhar bir misal-i musağgar olduğunu ve içine Allah'ın diğer varlıklarına sınırlı sayıda bahşettiği her türlü duygu ve duyuyla doğuştan donatıldığını belirtir. Çünkü Bediüzzaman'a göre insan, Hâlik-ı Kâinatın esmasının nihayetsiz tecellilerine bir ayna olduğu için, hislerine nihayetsiz bir istidat verilmiştir². Bunun yanında, insana isteyerek kabul ettiği bir anahtar veya "ben" (ene) verilmiş ki, bu emanet daha önce göklere, yere ve dağlara teklif edilmişti. Ancak onlar bunu yüklenmekten kaçınmışlardı.

Bediüzzaman'ın sisteminde, tam olmasa da bilinçli düşünce, ben, akıl, zihin, ruh veya bunların hepsinin diğer bütün bâtnî duyguların bir bileşkesi diye anlayabileceğimiz bir anahtar olan "ene", yalnızca kâinatın tılsımını açmakla kalmaz, aynı zamanda içindeki bütün hazineleri de meydana çıkarır.³ Mevlânâ da, bu zor görevin öylesine can alıcı olduğunu belirtir ki, insan her şeyi unutsa da bunu unutmaması gerekir. Aslında insan dünyaya bu özel görevi yerine getirmek için gönderilmiştir. Eğer insan bunu yapmamış ise hiçbir şey yapmamış demektir.⁴

Burada dikkate değer bir husus da, Mevlânâ'nın babası Bahaddin Veled'in "emaneti", Bediüzzaman gibi "ene" olarak tefsir etmiş olmasıdır.⁵ Bediüzzaman'a göre "ene" dünyanın tüm hazinelerinin harikulade bir anahtarı olmasına rağmen, kendisi de gayet muğlak bir muammadır. Eğer o çözülebilirse, yaratılış ve kâinatın sırlarının tamamı çözüdür. Öte yandan Mevlânâ, "Biz âdemoğlunu ikrama mazhar kıldık"⁶ ilâhî hitabındaki sırta dikkat çekerek, "Allah göklere ve yere değil de insana bu şerefi bahşediyor"⁷ der. Böyle bir şeref ise tabiidir ki, bedava değil, gayet pahalı olmalıdır. Bu emanetin kendisidir. İnsanı şeref elbisesi ve tacıyla asilleştiren bu emanet ise hiçbir şekilde kötüye kullanılmamalıdır.⁸

Bu emanetin tabii ve yakın icabı, insanın Allah'ı tanınmasıdır.

¹ Mevlânâ, *Mesnevî*, V, 3574-5.

² Nursi, *Mektubat*, s. 503.

³ Nursi, *Sözler*, s. 241.

⁴ Mevlânâ, *Fihî Mâ Fihî*, s. 26.

⁵ Schimmel, *The Triumphal*, s. 451.

⁶ İsrâ, 17/70.

⁷ Mevlânâ, *Discourses*, s. 27.

⁸ Mevlana, *age*, s. 28.

İnsanın Elest Bezminde, âdemoğullarına sorduğu “Rabbiniz değil miyim” sorusuna “Evet Rabbimizsin dediler.”¹ Verilen olumlu cevabın anlamının hatırlanmasıdır. İnsanın bu çok önemli Elest anını hatırlaması, onu kendi başlangıcıyla irtibata geçirir. Mevlânâ’ya göre, tekrar diriltilinceye kadar gerçek mü’minin kalbinde bu his az da olsa bulunmalıdır.² Bu şekilde Allah’ın Rububiyetinin bilinmesi ise insanı bütün hayatı boyunca sürecektir. Bu sınava maruz bırakır. Bu noktayı ifade ederken, Bediüzzaman da üstadı Rûmî’yi takip eder ve onun şiirinden alıntılar yapar.

“Cenâb-ı Hak “Ben sizin Rabbiniz değil miyim” dediğinde, “Evet sen bizim Rabbimizsin” dedin.

Tesekkür ve minnet bu “Evet” sözünün neresindedir?

Zîrâ o söz, hüznün ve sıkıntıların kaynağıdır

Bilir misin hüznün ve sıkıntı sırrı nedir?

O, fakr ve fenâfillah kapısını çalmaktır.”³

Mevlânâ’nın bu sınavın anlamından anladığı, fenâ bulmadır. Bu ise, Elest Bezmindeki gibi tam bir arınmışlık halinde, varlığından vazgeçmektir. Bediüzzaman ise insanın, Allah’ın ve onun kudretinin enginliğinin farkına varabilmesi için, kendi bilincinden vazgeçmesinin değil, aksine âcizliğinin ve fakirliğinin bilincine varmasının gerektiğini söyler. Bunu vurgulamak için de, Atâullah el-İskenderî’nin şu beytine başvurur:

“Cenâb-ı Hakkı bulan neyi kaybeder?

Ve onu kaybeden neyi kazanır?”⁴

Bediüzzaman’a göre insan, her şeyden önce Allah’ı bulmalıdır. İnsan O’nu bulsa, artık hiçbir şey kaybetmez. Fakat bu bulma, insanı dünyada sabredilmesi gereken ızdıraplara da maruz bırakır. Bir anlamda, ilâhî soruya verilen olumlu cevabın meyvesinin ücreti bu acılar yoluyla ödenmelidir. Bediüzzaman’a göre Allah’ı bulmak sadece O’nun varlığını ve birliğini idrak etmek değildir. Allah’a ve onun varlığının bilgisini her an kalbinde ve aklında muhafaza etmek, ihsan şuuruyla hareket etmektir. İnsan bu yüksek Allah bilincine

¹ A’râf, 7/172.

² Mevlânâ, *Mesnevî*, III, 2344.

³ Nursî, *Mektubat*, s. 356. Mevlânâ’nın şiiri için bkz. *Divân-ı Kebir*, 251/2818.

⁴ Nursî, *Mektubat*, s. 357. Şiirin orijinal hali için bkz. İbn Atâullah İskenderî, *Şerh-i Hikemü'l-Atâiyye* s. 208.

ulaştığı zaman, Elest Bezmindeki “evet” cevabının gereğini yerine getirmiş olur.

Mevlânâ ve Bediüzzaman’ın imtihan ve acıdan anladıkları arasında bariz bir fark vardır. Mevlânâ’ya göre, insan kendi kişisel bilincini kaybedip, tamamen yokluk haline varıncaya kadar ıstıraba dayanmalı ve fenâ halinde tıpkı Elest Bezminde olduğu gibi Allah’la buluşmalıdır. Bediüzzaman ise farklı bir bakış açısına sahiptir. O, fenâ makamını, ulaşılması arzulanacak son noktadan ziyade kişinin kendini bilme makamına ulaşmasından önce geçeceği bir ara makam olarak görür. İnsan daima hayatındaki bu makamın içinde olmalıdır. Ona göre, insanın emanetin sorumluluğunu yüklenmesi için, içinde bulunduğu dünyayı da unutmaması gerekmektedir. Onun bu farklı tavrı, şu sözlerinde açık bir şekilde görülmektedir:

“Semâ nedir bilir misin? Varlık bilincinden sıyrılmadır

Fenâyı tecrübedir, bekâyı tatmak için”¹

Bediüzzaman için insanın bu dünyadaki tüm varlığı anlamlıdır. Yeter ki, kendinin, çevresinin hatta tam fark makamında Allah’ın varlığının bilincini korusun (Hakka’l-yakîn). İnsanın ferdî kemâlâtında temel bir yer tutan Hakka’l-yakîn makamının yani insanın acz ve fakrının ve hiçbir şeye ihtiyacı olmayan Hâlıkına tam anlamıyla muhtaç oluşunun kâmil manada farkına varmasının da pek çok mertebeleri vardır. Böylece insanın Allah’ı bulması, onun mümkün olmalığını kavraması demektir. En sonunda geleceği noktada insan tam bir deneysel kesinlikle zâhirî ve bâtinî gözleriyle tam bir açıklıkla aczini müşahede ve itiraf eder.

“Fâniyim, fâni olanı istemem. Acizim aciz olanı istemem.

Ruhumu Rahmana teslim eyledim, gayrı istemem.

İsterim, fakat bir yâr-ı bakî isterim.

Hiç ender hiçim, fakat bu mevcudâtı birden isterim”²

İşte bu nedenle Bediüzzaman, kendinden öncekilerin tasavvuf anlayışlarını tam olarak yeterli bulmamıştır. Buna karşılık kendisi, Allah’a ulaştıran yeni bir yol önermiştir. Bu, doğrudan Kur’an’dan alınmış dört temel prensip (acz, fakr, şefkat ve tefekkür) üzerine oturtulmuştur ve onun ifadesiyle diğer yollardan daha kısa, daha

¹ Nursî, *Mektubat*, s. 357.

² Nursî, *Sözler*, s. 210.

güvenli ve herkese şamildir.

3. İnsanın Melekî ve Hayvânî Yönü

Mevlânâ ve Bediüzzaman'a göre insan, acınacak haldeki zayıf tabiatına rağmen, yaratılışın amacıdır. Yaratılışında mevcut olan istidat cihetiyle melekten daha üste çıkabilir. Rûmî, Hz. Peygamberin (s) bir hadisinde değindiği gibi, yaşayanları insan, hayvan ve melek olarak üçe ayırır. Allah meleklerle aklı, hayvanlara dürtüleri, insana ise ikisini birden bahşetmiştir. "Yani aklı dürtülerine egemen olan meleklerden üstün olur ve dürtüleri aklına egemen olan ise hayvandan daha aşağıdır."¹ Chittick'in de belirttiği gibi, Mevlânâ'daki insanın hayvani yönü tanımı, şeytani anlamına gelir.² O, hayvanî veya şeytanî yönün egemen olduğu insanın, hevasını ilah edinmiş, kendine tapan bir hayvan olacağını söyler.³ Bu halden kurtulmak için tek ilaç Allah'ın nurudur.⁴

Başka bir yerde Mevlânâ, insanın akıl yönünü bilgiyle, hayvanî yönünü ise cehaletle özdeşleştirip; "Melekler bilgileri, hayvanlar cehaletleri sayesinde kurtuldular; insan ise iki mücadelenin ortasında kaldı"⁵ der.

Bediüzzaman'ın da melek, hayvan, insan karşılaştırmaları bir fark dışında Mevlânâ'nın görüşlerine benzer. O fark da, Bediüzzaman'ın meseleyi insanın Allah'a ibadetine ve kulluğuna dönük olarak incelemesidir. O, " Şu kâinat sarayında bir nevi hademe olan insanlar hem melaikeye hem de hayvanata benzer. Ubudiyet-i külliyyede, nezaretin şümülünde, marifetin ihatasında, Rububiyetin tellallığında meleklerle benzer. Belki insan daha camidir. Fakat insanın kötülüğe iştahlı bir nefsi bulunduğundan, melaikenin hilafına olarak, pek mühim terakkiyat (yükseliş) ve tedenniyata (düşüş) mazhardır. Hem insan, amelinde nefsi için bir haz ve zatı için bir hisse aradığı için, hayvana benzer."⁶

Bediüzzaman'ın anlatımı, Mevlânâ'nunki kadar özgün değildir. Fakat daha bütüncüdür ve hizmet değeri gözetilerek

¹ Mevlânâ, *Mesnevî*, I, 1491-7; *Discourses of Rûmî*, 89-90.

² Chittick, *The Sufi Path of Love*, s. 88.

³ Mevlana, *Mesnevî*, IV, 2003.

⁴ Mevlana, *Mesnevî*, I, 3697-99.

⁵ Mevlânâ, *Divânü'l Kebir*, 918 / 9669.

⁶ Nursî, *Sözler*, s. 156.

oluşturulmuştur. İkisinde de önemle vurgulanan ortak nokta ise insanın inişi ve düşüşü, nefsin şu anda bulunduğu duruma bağlıdır. Bediüzzaman, nefsi bazı aşağılayıcı tamlamalarla birlikte anar. Bunlar “nefisperest, dünyaperest, bedbaht, şikemperver, sabırsız, sersem, riyakâr, mağrur” gibi sıfatlardır. Mevlânâ da nefsi, “ejderha, firavun” gibi bazı sıfatlarla birlikte zikreder.

Bediüzzaman’a göre, nefsin en belirgin özelliklerinden biri de, onun hodbinliğidir (bencillik, kibir). Bu özelliği çoğu zaman onun olgunlaşmasının önündeki en büyük engeldir. Olgunlaşım mükemmelleşmek ise hüdâbinliktir. Yani Allah’ı tanıyıp, iyi kötü, güzel çirkin, yararlı zararlı, neşeli kederli her şeyin O’ndan olduğunu bilmektir.¹

4. İnsanın Bâtınî Hassaları: Akıl ve Kalp

Allah’ın insana doğuştan bahsettiği akıl, kalp ve diğer bütün yetiler, insanın dünya hayatında insan-ı kâmil olması; öteki dünyada ise, çok cömert ikramlarla donatılmış sonsuz bir hayata kendini hazırlaması içindir.

Mevlânâ ve Bediüzzaman’a göre, insanın tekâmülü için üç aşamalı bir görevi tamamlaması gerekir. İlk olarak insan, hiç bitmeyen arzularını ve nefsini kontrol altına almalıdır. İkinci olarak insan, kendi içindeki mücadele eden güçler arasında bir dengeyi, orta noktayı bulmalıdır. Mevlânâ’nın, bu mücadele eden güçler arasında asıl vurgusu, akıl-nefs mücadelesine; Bediüzzaman’ın asıl vurgusu ise, akıl-kalp mücadelesinedir. Üçüncü ve son olarak, zahirî ve bâtinî bütün hassalarını gerçek sahibinin hizmetine vermeli veya iki âlimin de ortak tabiriyle, bu çok değerli mücevherlerin tamamını, insana zaten bir fiyat biçmiş olan Allah’a satmalıdır. “Allah cennet karşılığında mü’minlerden mallarını ve canlarını satın almıştır.”²

Mevlânâ ve Bediüzzaman, aklın doğruyu ve hakikati olduğu gibi kavramadaki yetersizliği hususunda fikir birliği içindedirler. “Eğer bu meselede akıl, hakikati fark edebilseydi, Fahreddin Razî tasavvufa üstad olurdu”³ diyen Mevlânâ şöyle devam eder: Aklın tek başına, gizli hakikati ve ilâhi güzelliği bilmesine imkân olmaması dolayısıyla

¹ Nursî, Sözlür, s. 156.

² Tevbe, 9/111.

³ Mevlânâ, Mesnevî, V, 4144.

ki, yanlış bir akıl yürütmeyeyle şeytan, kendinin ateşten, Âdem'in de topraktan yaratıldığını söyleyerek; kendinin ondan daha üstün olduğuna, güya delil çıkartmıştır.¹

Mevlânâ, sanki kendinin takipçisi olan Bediüzzaman'a model kurmak istemiş gibi kalbi, bilincin yerleştiği ve insanın tüm varlığının merkezi olan bir yere koyar. Onun tanımıyla kalp, Allah'ın nazargahı, ilâhî nurun mevkii ve aynasıdır. Eğer insan onu gerektiği gibi parlatır, saf ve temiz tutarsa, kesinlikle su ve toprak mahallinin ötesinden manzaraları izleyebilir.²

Aklın ve kalbin tanımı konusunda büyük ölçüde Mevlânâ ile aynı görüşte olan Bediüzzaman, bu ikisinin iman nuruyla birleştirilmesi gerekliliği üzerinde ısrarla durur. İman olmadan, bu ikisi arsında insan-ı kâmil olmak için zorunlu olan dengeyi tutturmak imkânsızdır. İşte bu nedenle, akıl ve kalp arasındaki uyumun sağlanması, Bediüzzaman'ın temel arzusu olmuştur. Ona göre Gazali, İmam-ı Rabbânî, Mevlânâ gibi kendisinden önceki üstadları, iman nurunun aydınlık rehberliğinin yanı sıra akıl ve kalbin uyumunu, hakikate götüren en verimli ve sağlıklı yol olarak görüyorlardı. Buna göre onlar, ehl-i hakikattirler. Çünkü kalp ile akıl arasındaki dengeyi sağlayarak uyanık kalmış ve her şeyde Allah'ın birliğini gösteren bir işareti görebilmişlerdir.³

Bediüzzaman için akıl ile kalp arasında sağlam ve dengeli bir ilişki, ancak iman sayesinde mümkündür. Akıl, insanın tüm zamanlarla (geçmiş, gelecek ve şimdi) arasındaki bağıntı sağlar.

Burada Mevlânâ ile Bediüzzaman'ın ayrıldıkları bir nokta vardır. Bediüzzaman'ın kalp ve akıl arasındaki dengeye verdiği öneme karşın Mevlânâ, kalbi aklın üstüne yerleştirir. Bu hususun tespiti akıl, kalp ve ruhun birbiri yerine kullanılmaları dolayısıyla oldukça güç olmasına rağmen, Mevlânâ'nın, aklın kalbin işlerine karışmaması gerektiğine dair uyarısına bakarak bu çıkarım yapılabilir. Ona göre kalp, akıl gibi sınırlandırılmış da değildir.⁴ Ayrıca Mevlânâ'ya göre insan, kalbinin durumuna göre değer kazanır. Bediüzzaman ise kalp ve ruhu, öğrenmede sağlam ve yetkin araçlar olarak tanımlar. Kalp, aklın denetleyicisidir. Kalp de aklın koruyucu dikkati altındadır. Bu

¹ Aynı yer.

² Mevlânâ, *Mesnevî*, II, 72.

³ Nursî, *Mesnevî-i Nuriye*, s. 30-31.

⁴ Mevlânâ, *Mesnevî*, I, 3488 - 89.

dengeli halden dolayı Bediüzzaman, Allah'a doğru seyrinde, Mevlânâ'nın hep içinde kalmak istediği sekr (sarhoşluk) halini değil de, sahv (ayıklık) halini tercih etmiştir. Allah aşkını en iyi şekilde anlayabilmek, yalnızca Allah'ın varlığını ve nurlarını, insanın bilinci yerindeyken tefekkür etmesiyle mümkün olur.

Esasen bu gibi bazı ayrılıklar, bizleri her ikisi arasındaki başka bir yakınlığa ulaştırır. Bu, her iki âlimin de akıl ve kalbin alt bölümlerini, irade ve aşk olarak tanımlamalarıdır.

Hem Mevlânâ, hem de Bediüzzaman için muhabbet (sevgi, aşk) kâinatın varoluş sebebidir.¹ Kâinatın hem hayatı, hem de nurudur. Bu nedenle insan, kâinatın en câmî bir meyvesidir. Kâinatı istila edecek bir muhabbet, o meyvenin çekirdeği olan insan kalbinde dercedilmiştir. Asıl önemli olan ise, tek başına muhabbetin kendisi değil, öznesi ve nesnesidir. İnsan aşkını ya yaratılmışlara, ya da yaratana çevirir.

İnsan her şeyini, bütün yetilerini, aklını, kalbini, ruhunu, canını, muhabbetini ve iradesini, onların gerçek sahibi olan Allah'ın hizmetine vermelidir. Bu, onun insan-ı kâmil olması anlamına gelir. Mevlânâ da bu konuda şöyle der: “Allah diyor ki: *Seni satın aldım, anlarını, nefeslerin, sahip olduklarını. Eğer onları benim için harcarsan, eğer onları bana verirsen, onların ücreti ebedî cennettir. Bu senin, benim yanımdaki değerindir. Eğer kendini cehenneme satarsan, bu senin kendi kendine zulmetmen olacak. Tıpkı çok pahalı hançerler yapan bir adamın duvarına değersiz bir tas veya bal kabağı asması gibi.*”²

Bediüzzaman, bu konuyu daha somut örmeklerle anlatır. İnsanın pek çok hassasının arasında özellikle ikisinin Allah'ın hizmetine verilmesini öğütler. Bunlar, iradenin merkezi olan akıl ve muhabbetin merkezi olan kalptir. Akıl, Allah'a satılması gereken bir alettir. Eğer akıl nefsin hesabına çalıştırılırsa, zararlı bir âlete döner. Allah hesabına çalıştırılırsa öyle tılsımlı bir anahtar olur ki, şu kâinatta var olan nihayetsiz rahmet hazinelerini ve hikmet definelerini açabilir. Bununla, sahibini ebedi saadete ulaştıran bir mürşid-i Rabbanî derecesine çıkar.³

Mevlânâ ve Bediüzzaman arasındaki en belirgin ortaklık, insanın gerçek başarısının, aslî görevlerini yapıp yapmadığıyla ölçülmesidir.

¹ Nursî, *Sözler*, s. 156.

² Mevlânâ, *Discourses of Rûmî*, s. 28.

³ Nursî, *Sözler*, s. 9.

Eğer insan zahirî ve bâtinî duygularının dizginine yapışıp, onları ruhun kontrolü altına alır, imanın yol göstericiliğinde kalp ile aklı arasındaki dengeyi sağlar ve sonuçta bunların hepsini yaratanına verirse, gerçekten insan denmeye hak kazanır. Mevlânâ'nın deyişiyle bir "makrokosmos" (el-insanü'l-kebir) olur.¹ Ya da Bediüzzaman'ın deyişiyle, "meyvedar koca bir ağaç olmakla büyük bir hakikat-ı külliye suretini alır."² Bu halde olan insan, en mükemmel şekliyle Hz. Muhammed (s)'de görülen insan-ı kâmil mertebesine ulaşabilir. Böyle bir hal, insanı, Allah'ın isim ve sıfatlarının tezahür ettiği bir mertebeye yüceltir. Bu durumda insan, gören göz, tutan el, işiten kulak hadisinde geçen efal-i ilahiye bir ayna olur. Bu büyük saadet makamında insan yeni bir kavrayış, hikmet gözü veya duru-görü kazanır ki, Bediüzzaman bu hali, "gözden gaflet perdesinin kalkmasıyla eşyayı bir açıdan değil, sayısız açılardan ve pek çok hikmetleriyle beraber görme" olarak tanımlar.³

Sonuç

Etkileri günümüzde de devam eden iki İslâm âlimi Mevlânâ ve Bediüzzaman, düşüncelerinde ve eserlerinde daima insanı merkez olarak kabul etmişlerdir. İnsanı yaratanına yaklaştıran ve ebedi mutluluğa ulaştıran yolları göstermişlerdir. Biri tasavvufun tüm inceliklerini kullanarak, diğeri hakikatin yol göstericiliğinde, "insan-ı kâmil"i ortaya çıkarmayı hedeflemişlerdir. Metotlarında bazı farklılıklar olsa da, her ikisi de aynı hakikati savunmuşlar, başta ma'rifetullah, Kur'an ve Sünnetin hayata geçirilmesi olmak üzere, insanın ruhi yönden yücelmesi, bu sayede sağlıklı, huzurlu ve ahenk içinde bir toplumun oluşması için çaba sarf etmişlerdir. İslâmı yeniden yorumlayarak hem kendi çağlarına hem de geleceğe ışık tutmuşlardır.

* * *

---

¹ Mevlânâ, *Mesnevî*, IV, 521.

² Nursî, *Sözler*, s. 137.

³ Nursî, *Sözler*, s. 137.

Bibliyografya

- Abdülkerim el-Cilî, *İnsan-ı Kâmil*, çev. Abdülkadir Akçiçek, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1980.
- Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfu'l-Hafâ*, Beyrut 1351.
- Afîfî, Ebu'l-Alâ, *Fusûsu'l-Hikem Okumaları İçin Anahtar*, çev. Ekrem Demirli, İz Yayıncılık, İstanbul 2000.
- -----, Ebu'l-Alâ, *Tasavvuf (İslam'da Manevî Hayat)*, çev.: Ekrem Demirli-Abdullah Kartal, İstanbul 1999.
- Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Beyrut 1991.
- Âlûsî, Şihâbuddin es-Seyyid Mahmûd, *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'ani'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, Beyrut 1985.
- Ateş, Süleyman, *İşârî Tefsir Okulu*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1998.
- Azizüddin Neseî, *İnsan-ı Kâmil (Tasavvufta İnsan Meselesi)*, çev.: Mehmet Kanar, İstanbul 1990.
- Bardakçı, Mehmet Necmettin, *Sosyo – Kültürel Hayatta Tasavvuf*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2000.
- Begavî, Hüseyin b. Mesûd ei-Ferraî Ebû Muhammed, *Me'âlimu't-Tenzîl*, Beyrut 1987.
- Beydâvî, Tefsîr, Beyrut 1997.
- Buhârî, İsmail b. İbrahim, *Sahîhu'l-Buhârî*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul trs.
- Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber Yayıncılık, Ankara 1997.
- Cevherî, İsmail b. Hammâd, *es-Sıhah (Tâcu'l-Luga ve Sıhahu'l-Arabiyye)*, Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Mısır trs.
- Cilî, Kutbuddin Abdülkerim b. İbrahim b. Abdülkerim, *İnsan-ı Kâmil*, çev.: Abdülaziz Mecdi Tolun, hazırlayanlar: Selçuk Eraydın-Ekrem Demirli-Abdullah Kartal, İz Yayıncılık, İstanbul 1998.
- Düzen, İbrahim, *Aziz Neseî'ye Göre Allah-Kâinat-İnsan*, Furkan Yayınları, İstanbul 2000.
- Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul trs.

- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, Matbaatu'l-Osmâniyye, Mısır 1933.
- Gül, Halim, *Mesnevî'de Kur'anî Referanslar ve Kur'an Ayetlerine Getirilen İşârî Yorumlar*, Basılmamış Doktora Tezi, AÜSBE, Ankara 2003.
- İbn Arabî, Muhyiddin, *Füsûsu'l-Hikem*, Şevki Bey Matbaası, İstanbul 1287.
- -----, *el-Futûhâtü'l-Mekkiyye*, Beyrut trs.
- -----, *Tedbîrât-ı İlâhiyye*, tercüme ve şerh: Ahmed Avni Konuk, haz.: Mustafa Tahralı, İstanbul 1992.
- İbn Fâris, Ebû'l-Hüseyin, *Mu'cemu Makâyısı'l-Luga*, Dâru'l-İhyâi'l-Kütübî'l-Arabî, Kahire 1366.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, Beyrut 1401.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Muhammed, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut 1990.
- Kara, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergah Yayınları, İstanbul 1998.
- Komisyon, *el-Mu'cemu'l-Vasît*, Dâru'd-Da've (Çağrı Yayınları), İstanbul 1986.
- Konuk, Ahmet Avnî, *Füsûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, hazırlayanlar: Mustafa Tahralı – Selçuk Eraydın, İstanbul 1987-1990.
- Kurtûbî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, Beyrut 1372.
- Mevlânâ, Celâleddin Muhammed b. Muhammed b. El-Hüseyin el-Belhî er-Rûmî, *Mesnevî*, çev.: Veled İzbudak, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1990.
- -----, *Divân-ı Kebîr*, haz.: Abdülbaki Gölpınarlı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.
- -----, *Fîhi Mâ Fîh*, çev.: Meliha Ülker Anbarcıoğlu, MEB Yayınları, İstanbul 1990.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyin el-Kuşeyrî b. El-Haccâc, *Sahîhu Müslim*, Dâru'l-Kalem, Beyrut 1987.
- Nursi, Bediüzzaman Said, *Mektûbât*, Yeni Asya Neşr., 1994 (Printed in Germany).
- -----, *Sözler*, Yeni Asya Neşriyat, 1994 (Printed in Germany).

- -----, *Mesnevî-i Nuriye*, Yeni Asya Neşriyat, 1994 (Printed in Germany).
- -----, *Kaynaklı İndeksli Risale-i Nur Külliyyatı*(1-2 cilt), Nesil Basım-Yayın, İstanbul 1996.
- Önder, Mehmet- Binark, İsmet- Sefercioğlu, Nejat, “Mevlâna Bibliyografyası, I-II, Ankara, 1973.
- Râgıb el-İsfahânî, Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'an*, Dâru Kahramân, İstanbul 1986.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *el-Fethu'l-Kadîr Câmiu beyne Fenni'r-Rivâyeti ve'd-Dirâyeti min İlmi't-Tefsîr*, Beyrut trs.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'an*, Beyrut 1992.
- Tehânevî, Muhammed, *Keşşâfu Istilâhâti'l-Fünûn*, Beyrut trs.
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, İstanbul 1999.

Makaleler

- Duru, Necip Fazıl “Türkiye Üniversitelerinde Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin Eserleri ve Mevlevîlikle İlgili Yapılmış Doktora ve Yüksek Lisans Çalışmaları”, *Nüsha-Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, Yıl 4, S. 15, Ankara, Güz 2004, s. 41-52.
- Karaismailoğlu, Adnan, “Mevlâna Kongrelerinde Sunulmuş Olan Tebliğler”, III. Uluslararası Mevlâna Kongresi, 5-6 Mayıs 2003, Bildiriler, Ayı Basım, Konya, 2004, s. 331-358.
- Şimşekler, Nuri, “Mevlânâ ve Mevlevîlik Hakkında Yazılmış Yeni Harfli Türkçe Eserler Bibliyografyası”, *Doktora Semineri*, Selçuk Üniversitesi, Konya, 1995.
- Taşdelen, Sinan, “Mevlâna ve Mevlevîlik Bibliyografyası”, *Konya'dan Dünya'ya Mevlâna ve Mevlevîlik*, Konya 2002, s. 353-366
- Tekin, Mustafa, *Mevlânâ Bibliyografyası*, *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi Mevlânâ Özel Sayısı*, Yıl:6, S. 14, Ankara, Ocak-Haziran 2005, s. 735-774.
- Temizel, Ali, “Mevlevîlikle İle İlgili Eski Harfli Türkçe Eserler”, *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, Yıl: V, S. 18, Ankara, Yaz 2005, s. 99-114.